

falutörténet, családtörténet, társadalomtörténet

Egy budapesti beszélgetés 2007-ből

Kulákprés

■ A *Kulákprés* az első könyvem voltaképp, 1986-ban jelent meg először, 1991-ben másodszor, átdolgozva, kibővítve, és a *Magvető*, a kiadó, javasolta, hogy jelentessük meg harmadszor is, valami oka biztos van... ez az ötvenes évek agrárpolitikájának egy faluban – a szülőfalumban, Tótkomlóson – bekövetkezett következményeiről szól, középpontjában a saját családom: apám és az ő szülei állnak, akik gazdálkodó parasztok voltak. Ez tulajdonképp egy paraszttelene, gazdálkodóellenes agrárpolitika volt – végülis ezt a rétegét a mezőgazdaságnak részben a kollektív gazdaságba akarták bekényszeríteni, részben a magántulajdon elleni harc során ki akarták szorítani, úgy, hogy azért nem szüntették meg a gazdálkodásukat, hanem erősen megsarcolták, megadóztatták, óriási adózási és beszolgáltatási követelmények elé állították őket, valamint komoly politikai és büntetőjogi következménye volt annak, ha valaki nem teljesítette ezeket a kivetett adókat, és nem teljesítette a naturáliákban való beszolgáltatást. Szóval erről szól ez a könyv. Részben a családi levelezés alapján, mert a családtagok le voltak tartóztatva, internálva voltak, apám pedig katona volt – tehát leveleztek egymással, elég szép levelezés megmaradt, másrészt pedig falubeli családoknál készítettem interjúkat, korabeli sajtót, helytörténetet elemeztem. Írtam végülis egy falutörténetet Tótkomlósról a két háború közötti időszakra visszatekintve, hogy egy ilyen sajátos rétegződése, társadalmi rétegződése a falunak hogy változott át, hogy bomlott fel egy paraszttársadalom az ötvenes évek során. Tehát egy falutörténet és egy családtörténet is, nagyon személyes, ugyanakkor pedig többrétegű, tehát van egy makroszintje is, ahol megpróbálom ezt a folyamatot bemutatni a rendleteken, agrárpolitikán keresztül. Többműfajú – végül is vannak benne dokumentumok, eredeti sajtócikkek és korabeli fotográfiák. Az új kiadásban a képek az igazán újak, az egy új gyűjtés. Archív képekből a falumban – most már város – működik egy digitális archívum, begyűjtik a régi fotográfiákat és számítógépesen archiválják. Én ezekből használtam sok felvételt. Átnéztem, válogattam, és minden fejezethez készítettem egy gyűjteményt. Ezekhez a képekhez írtam egy mai szövegréteget – ez az új rétege a könyvnek. Egyébként a törzsét, az eredeti szöveget változatlanul közöltem most újra húsz év után ismét. Hát ezt a könyvet mutattuk be ott, részben a szereplők is résztvettek, akik nekem ebben segítettek, édesapám is ott volt, aki erről nagyon sokat tud mesélni, és aki nélkül a könyvem meg

sem tudtam volna írni. Ő magyarázta el ezeket a forrásoknak a jelentését annak idején, amikor elkezdtem írni, a nyolcvanas évek elején.

Én először a családban szlovákul beszéltem

■ *Miért fontos, hogy a Szlovák Intézetben mutatták be ezt a könyvet, – én tudom, hogy Tótkomlós egy szlovák település, ezt az átlag boland valószínűleg nem tudja. A mai időkben ez a szlovák kapcsolat mennyire fontos, ez az egyik kérdésem...*

■ Tótkomlós valóban... Békés megye délkeleti megyéje az országnak, oda települtek a Felvidékről, a mostani Szlovákia – ugye nem létezett, Osztrák-Magyar Monarchia, közös ország voltunk – Gömör és Hont megyéiből, közép-Szlovákiából, szlovák nemzetiségű paraszt telepések a 18. század közepén. Az 1740-es években Szarvas környéke települtek, Békéscsabára, és ezekről a környékekről aztán tovább rajzottak ki. Tótkomlóra is eljutottak egy-két évtizeddel később. A Felvidéken szegénység volt, kevesebb volt a jó föld, hiszen hegyvidékes terület, és itt pedig a török pusztítás után sok néptelen pusztta volt, és a földbirtokosok igyekeztek a nagyobb népsűrűségű területekről átcsábítani a lakosságot. Így jöttek Németországból sváb telepések különféle megyéibe az országnak, és szlovákok is igen nagy számban. Az én falumat akkor alapították, és a legutóbbi időkig, azaz a II. világháború utánig az ő leszármazottaik laktak ott, tehát legnagyobb részben szlovák nemzetiségű falu volt. Persze fokozatosan elmagyarosodtak, majd pedig 1946-47-48-ban lezajlott egy lakosságcsere Csehszlovákia és Magyarország között. Magyarországon akkor jelentkeztek szlovák nemzetiségűek, hogy áttelepednének, Csehszlovákiából pedig erőszakkal kijelöltek magyar nemzetiségű tömegeket az áttelepülésre. Akkor a falu kb. egyharmada kitelepült 1947-ben Szlovákia felvidéki magyarok. Valamint végbement a paraszti gazdaságok felbomlása. Munkahelyek keletkeztek, megszűnt egy csomó tradicionális kapcsolat, és ipar települt. Sok a beköltöző, elköltöző, szóval az elmagyarosítás akkor eléggé felgyorsult. A mai fiatal nemzedékből Tótkomlóson már csak azok beszélnek szlovákul, akik vagy szlovák iskolába járatják a gyerekeiket, ill. ott tanulnak, tehát tanulják, mint idegen nyelvet is, vagy akik kijárnak a rokonaihoz, vagy pedig a foglalkozásukhoz kell nekik, de a fiatalok elveszítik a szüleik-nagyszüleik nemzetiségi nyelvét. Én először a családban – tekintve, hogy a nagyszülők szlovákul tudtak jobban – szlovákul beszéltem, de mielőtt óvodába, iskolába kerültünk, mi, gyerekek, mi is elmagyarosodtunk.

Otthon értettük, a nagyszülők miatt, a szlovákok. De minden, az olvasás, a kultúra, a barátkozások, az iskola, minden magyar nyelven folyt. Ez egy tradíció része.

Budapesten a Szlovák Intézetben nagyszerű programok vannak. Egyrészt azért jó ez, mert a szlovák származásúak összejönnek ilyen programokra, és egy picit ápolják egymás közt a nyelvet, vagy egy helyről származnak, nemcsak Tótkomlósról, de Békés megyéből, akkor legalább találkoznak. A másik, ami miatt népszerű a Szlovák Intézet, az a kulturális kapcsolatok, amelyek a két ország között ápolhatók. Főleg az irodalom. Sok könyvet adnak ki szlovákul a magyar irodalomból és fordítva. Van egy kitűnő magyar kiadó, magyar és szlovák egyszerre, a Kalligram Pozsonyban, amely a magyar irodalom egyik legfontosabb kiadója. Nagyon szerencsés dolog, hogy a magyar szerzők egy részét, és igazán nem marginális szerzők egy részét a pozsonyi Kalligram adja ki magyarul, és szerencsés esetben némi fordítási idő után szlovákul is. De adnak ki cseh nyelvű könyveket is, és fordítanak cseh és szlovák nyelvből magyarra. Ez a kiadó a bátyja a Szlovák Intézet kulturális programjainak, ami egy jó helynek számít. Jó helyen van, jók a feltételei, van egy színházterme...

■ *De annak a fontossága, hogy ez a könyv most a Szlovák Intézetben keresztül is teret nyer... van benne esetleg valami olyasmi is, hogy a háború után bagyták ezt a kapcsolatot elmosódní?*

■ A háború után, tehát amikor a kommunizmus beköszöntött, akkor ezeknek az országoknak az egymás közti kapcsolatai is katasztrofális állapotba jutottak. Nem utaztak az emberek Szlovákiaiba, sem onnan ide, Jugoszláviaiba még kevésbé, Romániaiba se.

■ *A lakosságcsere sem arra mutattak, hogy olyan jóba lettek volna egymással...*

■ Persze, ezek súlyos feszültségek voltak. Később pedig mindegyik országba bejött a kommunizmus, és baráti országok lettek, ezekről a problémákról nem volt szabad beszélni, jött a szlogen, hogy ezek baráti országok. Legkevésbé sem voltak azok, már csak azért sem, mert az emberek nem tartottak kapcsolatot egymással. A kitelepülők a rokonaikat is alig-alig tudták csak látogatni, azt is majd csak a hatvanas évektől kezdve, turizmus nem létezett. Ennek aztán lett egy reneszánsza a nyolcvanas évektől, amikor megsaporodtak az utazások, szabadon, vagy elég jól lehetett utazni, és akkor Erdéllyel, az erdélyi magyarsággal a kapcsolatok fölélnkültek. És a rendszerváltás óta pedig utaznak az emberek egymáshoz, a hátrányokat is be kell hozni, ez természetes. Eközben

ZÁVADA Pál
Kulákprés
Művelődéskutató,
1986
Magvető, 2006

(Sipos Andrásal)
Statárium
(szociográfia)
MTA Szociológiai
Kutatóintézet, 1989

Mielőtt elcsúszna
Jelenkor, 1996

Jadviga párnája
Magvető, 1997

Milota
Magvető, 2002

A fényképész
utókor
Magvető, 2004

Idegen testünk
Magvető, 2008

Természetes fény
Magvető, 2014

(Korniss Péter
fotóival)
Egy sor cigány...
Huszonnégy mai
magyar
Corvina, 2011

„Milota előadása az
embermozgásról”
Magyar Lettre
Internationale, 44

(Farkas Zsolt, Kiss
Noémi, Marno
János, Németh
Gábor, Szilágyi
Zsófia, Závada Pál)
„Mézes-mákos”
(Szeptett-
beszélgetés
a Milotáról)
Magyar Lettre
Internationale, 46

(Németh Gáborral
és Jánossal)
Lajossal)
„Talpig regényben”
Magyar Lettre
Internationale, 70

(Görözdi Judittal,
Földes Györgyvel,
Németh Zoltánnal,
Parti Nagy
Lajossal, Závada
Pállal)
„Beszélgetés a múlt-
feldolgozásról”
Magyar Lettre
Internationale, 98

nyitottá vált az ország nyugat felé is, tehát a kapcsolatfelvétel minden irányban megindult.

A Jadviga párnája és az egész trilógia

■ *Úgy értettem többé-kevésbé, hogy az ön szociológiai munkájának folyománya a Jadviga párnája című regény, ill. az egész trilógia. Nekem úgy tűnik, hogy a Jadviga csak egy pár ponton kapcsolódik a szociológiai munkához, illetve, ha jól értettem, akkor ez ennek a munkának az előzménye, tehát azt, amit abba a tanulmányba nem vett be, mert nem volt konkrétum, azt kiszínezte magának, és írt belőle egy – nem is tudom, bány szintet lehet itt összeszámolni – regényt, ami szerelmi történet, dupla szerelmi történet, itt-ott eléggé pornográfba hajló, egy történelmi regény, különféle nacionalizmusok összegzése, és amit szintén nagyon meghatódva olvastam, szerintem, lehet, hogy rosszul vagyok tájékozódva, és persze nem olvasok mindent, ami pillanatnyilag Magyarországon megjelenik, de úgy vettem észre, hogy ez egy olyan modern magyar regény, amiben először nyilatkozik egy nem-zsidó a zsidóság elvesztésének fájdalomáról. Oly módon jelenik meg egy csoport ebben a regényben, hogy abból azt érezzük, hogy ez a világ teljesen eltűnt, és hogy e csoport elvesztése fájdalmat okoz a maradékban is – bár ez, azt hiszem, nem igazán jellemző.*

■ *A Jadviga párnája kétségtelenül fikció, semmilyen értelemben nem tényirodalom, noha megtevesztésül a cím alatt az áll: napló, de csak a formája napló. Egyébként persze szépprózai munka, formája pedig napló, melyet ketten írnak, illetve hárman aztán, a kisebbik fiú lábjegyzeteli, illetve később ő folytatja.*

■ *Ez csak a 135. oldalon derül ki bizonyossággal – ez eléggé próbára teszi az olvasókat. . .*

■ Szerencsére vissza lehet lapozni, egyértelmű, legfeljebb késleltetett, meg van néhány rejtett motívum, ami csak később derül ki. De mindenesetre egy regény, amely az én korábbi szociográfiai munkáimhoz – a *Kulákprés* címűn kívül voltak más publikációim, például a lakosságcserevel kapcsolatban is, elkezdtem egy másik szociográfát, az félbemaradt, abból azért publikáltam, sok anyag összegyűlt, amit arra használtam, hogy a regényem anyaggyűjtését megkönnyítsem vele, tehát a helyszínt a szülőfalumról mintáztam meg, noha nem szerepel benne név szerint, a regényben nem is az, csak arra hasonlít. Persze, így könnyebb, hogy az ember írt egy szociográfát erről a faluról, és csomó minden anyaga összegyűlt. De ezek mind csak érintőlegesen, közvetve, háttérként, helyszínrajzhoz, a helynek és az időnek az érzékeltetéséhez használható források. Időben a *Jadviga párnája* c. regény korábban játszódik, hiszen az az I. világháború alatt kezdődik, 1915-ben, és közben vissza is nyúl 1913-ig, de lényegében a két világháború közötti időszakban játszódik. A kisebbik fiú története elnyúlik az ötvenes éveken keresztül a majdnem-máig, 1997-ig. Az biztos, hogy olyan értelemben lehet kapcsolódásokat fölfedezni, hogyha valaki később elolvassa a *Kulákprést*, akkor látja, hogy egy ilyen tényirodalmi, szociológiai munka bemutatja a helyszínt, akkor valóban ennek a fiktív regénytörténetnek a szálai

oda vezetnek vissza, ebbe a térbe, helyszínbe, és ezekbe az évtizedekbe van beleeresztve a gyökere egy fikciónak. Ennyi fölfedezhető, noha a történetek, motívumok azért kevésbé, vagy csak áttelesen. Illetve, ha az ember a másik két regényt is veszi, a *Milota* címűt, ott a lakosságcsere története, abba van beágyazva egy regénytörténet, amit szintén részben föltártam, publikáltam róla, részben szerepel a *Kulákprés*ben is, és amit végül említett, hogy a falubeli zsidóság, az a harmadik regényemben, *A fényképész utókorában*, még nagyobb szerepet kap. Már a *Jadviga párnájában* is benne van. Ez a Buchbinder Miklós nevű fényképész ugye az Ondrisnak, a főszereplőnek jó barátja, és itt mint barát szerepel 1915-től kezdődően, és utóbb tudjuk csak meg, Misu kommentárjában, hogy a vézskorszakban, a holokauszt során elhurcolják a feleségével együtt és meghal, elpusztítják. *A fényképész utókorában* ugyanezt a figurát szerepeltetem, ő az a fényképész, aki a címben szerepel, mert 1942-ben, amikor Ondris már nem él, de Buchbinder még igen, akkor kezdődik *A fényképész utókor* című regény. Az első jelenetben, a piacon, ahol ő készít egy fotót – amikor érkeznek a falukutatók – a helybéliekéről, a piacról, az asszonyokról, a helybéli emberekről, és a megérkező vendégekről egy fényképet, és utána e körül a kép körül forog a történet. Végül a rajta szereplőkről szól ez a regény. Ezt a fényképet ugyanaz a Buchbinder készíti, aki itt a *Jadviga párnájában* Ondris barátja.

■ *Ondris megkéri ebben a regényben, a 359. oldalon, hogy fényképezze le ezt az egész világot. Amiből nekem az ugrott be, hogy akkor ezek azok a fényképek – nem valóban azok, de arra kell gondolni –, amelyeket a Kulákpréshez összegyűjtött, és amelyeknek a legnagyobb részét valóban egy zsidó fényképész készítette, amit a tótkomlói helytörténészek most összegyűjtenek.*

■ Igen, a Weiss család készítette a legtöbb képet a két háború között Tótkomlóson, olyanokat sajnos nem, amit itt az Ondris kér a Buchbinder-től, hogy ilyen helyszíni riportképeket is csináljon mindenféle eseményekről, hogy menjen oda és nézze meg közelről – ez egy kicsit a fantázia birodalma. Akkoriban még igen nehézkesen ment a fotózás, nagy üvegnegatívokra fényképeztek, a hátukon cipelték, és néhány fért bele legfeljebb. Tehát akkor a klasszikus front beállítású családi

fényképezés folyt, rendezvények, esküvők, máségyéb, de ezek is gyönyörűek. Ezeket a későbbi évtizedekben, a legutóbbi években ismertem meg jobban, amikor már egy elég gazdag gyűjtemény került a kezembe. Például a digitális technológiának köszönhetően is. Mert ugye nehezebb eredetiben nézegetni a képeket, nézegetni annyit, amennyit akarjuk. Akkor tudjuk jól nézegetni, ha a komputerünkben van, és ki is tudjuk nagyítani. Régen nem volt ilyen. Ez az a tradíció, kétségtelen, arra gondolunk ott is, a *Jadviga párnája* bizonyos jelenetében, később, amikor *A fényképész utókorát* írtam, akkor is. Ezek a szálak kétségtelenül összefüggnek. Úgy szoktam csinálni, hogy a regényeimben egy-egy figura, egy-egy szál összeköti a történeteket. Ez mind egy-egy önálló regénytörténet, egymás nélkül is olvasható, érthető, kerek történetek, de azért van a helyszín, a Tótkomlósról megmintázott helyszín, és egy-egy figura, amelyek így egy-egy szállal összekötik a történeteket. Ezek mind huszadik századi történelmi regények, a közelmúlt, de mégiscsak fölfoghatjuk történelemként. Magyar történelmi regények, amelyek nem kronologikusan következnek egymásra, mert mindegyikük több idősíkot használ. Itt ugye elmondtuk, hogy mik vannak, a *Milota* című regényben van az elbeszélés ideje, '97, a főhős magnóra mondja az emlékezéseit egy hősnővel, aki viszont egy komputerbe ír – egymásnak írnak illetve beszélnek. A visszaemlékezések viszont visszanyúlnak a főhős, Milota György ifjúkorára, a háború utáni, az ötvenes évekből, budapesti kalandzásaira, majd pedig a hatvanas évekre, amikor anyagbeszerzőként működik, és Pesten sok kalandon megy keresztül. Van benne egy színjatszókör, egy amatőr színcsoport próbál egy darabot, a darab a szlovák-magyar lakosságcsere-ről szól, az pedig 1946-ban, 47-ben történt. Ebből következően ez a történet is előkerül. Ugyanakkor Milotának van egy rakás ilyen kvázi magánszáma, ő egy nagy dumás ember, amelyek részben a méhérszet kultúrtörténetéből való előadások, részben helytörténeti előadások. Ilyesmikről mesél, ami most szóba jött az előbb, hogy hogyan települtek be a szlovákok a Felvidékről, hogy hogyan alapították a mi falunkat is, ezeket mind elmeséli. Ha tetszik, történetek a régi időktől kezdve, a 18. századi időmetszetből, a 19. századon át, egy legendás lelkésznek a figuráján keresztül, aki Mikszáth

Kálmánnak volt osztálytársa és barátja, ezen keresztül ugye a 19. század vége, a 20. eleje, ezek így mind bejönnek, ez a második regénynek a metazete. A harmadik pedig ugyancsak a két háború közötti, második világháború alatti, ötvenes évekbeli, hatvanas évekbeli szálakat gombolyít. *A fényképész utókora* három szálát visz.

Kicsit tilosban járni, kicsit leleplezni, volt ennek romantikája is

■ *Tetszik nekem, hogy azt mondta, hogy ezek a regények magyar történelmi regények. A jelenlegi helyzet, mondjuk úgy, felületes ismeretében az ember talán nem várná az ilyen típusú regényről, hogy ezt ennyire deklarálta magyar történelmi regénynek nevezze. Én nagyon örülök ennek. Hogy a magyar történelem ennyire soknemzetiségű a regényeiben, és hogy nincsenek szétválasztva, hanem éppen hogy összefonódnak különféle szálak – a magyarok, a németek, például Winkler Franci személye, aki igazán minden, csak nem magyar, holott annyira magyar, hogy abszolút idevaló – ez nagyon jó. Amikor ezt a szociológiai kutatást elvégezte a nyolcvanas években – én valamivel fiatalabb vagyok, majdnem tíz évvel, a nyolcvanas években már többé-kevésbé eszméltem, illetve nem eléggé. Nekem nem tűnt fel, hogy itt mi minden van. Az a tény, hogy magának feltűnt, az nem keverte bajba?*

■ Nem, egyáltalán nem. A rendszerváltás után nyugatról jöttek, készítettek egy dokumentumfilmet: *Magyarország, a ballgatás vége* címmel. A rendező, egy persze magyar származású rendező, megpróbálta fölmutatni azokat a hozzám hasonló figurákat, akik valamit összegyűjtöttek már könyvben, vagy filmen, a kommunizmus történetéről. Például a salgótarjáni '56-os sortűzről készítettek dokumentumfilmet, annak az alkotóit kereste meg ez a rendező. Aztán a Nagy Imrének és társainak az újratemetésével kapcsolatban a Történelmi Igazságtétel Bizottságot, az ötvenhatosokat is megkereste, stb. Az volt a megdöbbentő, hogy ő azt hitte, hogy ez mind most történik, 1989-'90-ben. Akkor mondtuk neki, hogy azt az ötvenhatos filmet tíz évvel korábban forgatták. Nem akarta elhinni, hogy lehet, hogy a hevenes-nyolcvanas években, a nyolcvanas évek elején forgattak filmet a hortobágyi kitelepítettekről,

a recski kényszermunkatábornak az áldozatairól készült egy nagy dokumentumfilm, a Gulyás testvérek csinálták, a *Törvénytörés nélkül* című ki-tűnő filmjük ugyancsak ezt mutatta be. A salgótarjáni sortűzről szóló és különféle más vidéki '56-os történeteket meséltek el egyes dokumentumfilmekben. Így került sor az én *Kulákpré*s című munkámra, erről is érdeklődtek. Persze ezt nemcsak, hogy csinálhattuk, hanem bizonyos értelemben benne volt a munkatervünkben is. Én a Szociológiai Intézetben dolgoztam. Elvégeztem az intézeti munkámat, de azt tudomásul vet-ték, hogy én közben egy könyvet írok, és ennek mi a témája. Természetesen minden kollégám, a főnökeim, mindenki nagyon örült ennek, ott mindenki hasonlóképpen gondolkodott. Ez nem úgy volt, hogy nekünk valamiféle ellenállóként hősies harcot kellett vívni és konspirálni, hogy senki ne vegye észre, hogy mit művelünk, hanem ez, ha úgy tetszik, az értelmiségnek egy kiváltsága volt, hogy ezt megengedték, sőt, olvastuk, néztük egymás munkáit. Ezeket a filmeket per-sze kisebb részben mutogatták csak nagy forgalmú mozikban, inkább filmklubokban. A tévében nem nagyon vetítették, legfeljebb késő éjjel... , aztán néhány év elteltével már vetítették. Tehát egy picit visszafogták, ilyesmiket publikálni nagy kiadónál nem lehetett, de kisebb, intézeti kiad-ványokban, itt-ott-amott nyugodtan publikálhat-tunk, még meg is lettünk dicsérve érte, ha jó kri-tikákat kaptunk. Ez egy nagyon összetett kor volt, amiben a legkevésbé volt szerepe annak, hogy félni kellett volna. Félni annak a néhány ember-nek kellett, aki sokkal bátrabb volt, mint mi, és a szamizdat *Beszélt* szerkesztette például, ahol a tabutémákról is szabadon írtak. Ilyen tabutéma alapvetően kettő volt: az egyik a szovjetek jelen-léte, a másik meg az ötvenhatos szerepe magá-nak Kádárnak, aki akkor még főtitkár volt, vagy első titkár, még hatalmon volt, illetve az egypárt-rendszernek a léte vagy nemléte. Ezt a néhány témát nem nagyon szerették, és aki ilyesmiről írt, vagy ilyen illegális kiadványokat szerkesztett, annak számolnia kellett azzal, hogy azt esetleg eldobozzák, számolnia kellett bizonyos fenyege-tésekkel, hogy nem kap útlevelet, vagy elveszíti az állását, ha egyáltalán volt neki még. Ilyen kocká-zatot csak a legbátrabbak vállaltak, nekünk, töb-bieknek semmiféle ilyen retorzió nem nézett ki,

nem is kellett attól tartanunk, azt gondolnunk, hogy bármiféle hősiességet hajtunk végre, hanem egyszerűen érdeklődésünk nyomába eredtünk. Persze, bizonyos nehézségekkel meg kellett küz-denünk, levéltárakban huzakodni, hogy adjanak ki bizonyos anyagokat, rávenni embereket, hogy nyugodtan beszéljenek, nem lesz belőle bajuk, meséljék el, mutassák meg a régi dokumentuma-ikat... De ez teljesen vele jár, és kiűnő körülmé-nyeket biztosított, érdekes és izgalmas volt, mert az ember mégiscsak valami olyasminek a nyomá-ban járt, amiről úgy gondolta, hogy addig el volt hazudva, és akkor mi majd megmondjuk az igazat. Tehát volt azért ennek egy ilyen kis romantikája is. Azóta ez nincs, azóta más kell, hogy fűtse az emb-ert. Ez a kicsit a tilosban járni és kicsit leleplezni és kicsit megmutatni, hogy igazat beszélünk, ezek az idők elmúltak, de ez természetes, ebben az a jó, hogy ez elmúlt, és már nem kell így lennie.

Földrajzilag és nemzetiségileg is nyitott, összetett, polgárosodó társadalom

■ *Említette, hogy beolvadt, magyarrá lett, óvoda-iskola, és ezzel vége lett a szlovákságnak... én tudtam arról, hogy léteznek nemze-tiségi gimnáziumok, de nem tűnt fel például az, hogy a szomszédoknak, akiről tudtam ugyan, hogy Békéscsabáról illetve a környékéről származik és Zsiláknak hívják, hogy neki például ilyen, az enyémtől, vagy mondjuk inkább az állagostól eltérő háttere lehet. Lehet, hogy én ro-mantizálom túl a dolgot, de mi az, ami arra vitte magát vagy bizonyos másokat, hogy ilyen-fajta dolgokat kezdjenek el kutatni. A másik kér-dés, hogy amit végül is a Jadvigában olvasunk, tehát a kutatás tárgyát képező időszakot meg-előző korszak, hogy az valóban lehetett-e ennyire kevert – nemcsak nemzetiségileg, hanem tár-sadalmilag kevert – időszak? Mert ha jól olvasom, akkor minden van benne: nagypolgárság, egy módos gazdálkodó réteg, amiről én azt gondol-tam volna, hogy akinek vidéki gazdálkodó hát-tere van, az nem tud ilyen naplót írni. Annak nincs sem érdeklődése, sem eszközei arra, hogy ily módon gondolkodjék...*

■ Jogos kérdés, így van... ezek a társadalmi ré-tegek, mondjuk, módos gazdálkodók... az Osz-tatni György, Ondris apja, falujának legdinamiku-sabb vállalkozó gazdálkodója, aki maga már nem is paraszt, hanem parasztpolgár, kapcsolatai vannak, rengeteget utazik, Németországba jár üzleti ügy-ben, kereskedik, szóval mindenféleképp kiemelke-dik a rétegeből. Nincs is sok követője, ebben egye-dül van. Azért választottam egy ilyen figurát – a fa-lumban volt egy-kettő, de ennyire nem mozgékony és nyitott, ennyire nem tudtak ők élni a lehetősége-ikkel – egy kicsit kifeszítettem a lehetőséget azért, hogy nagyobb spektrumot tudjak nyitni a regény szereplői és történetei számára. Tehát a szociológi-ai ismeretemhez képest – ez jogos észrevétel – va-lóban, a regényben szélesebb skálán fordulnak elő figurák, mint ahogy egy ilyen véletlen merítés alap-ján tudnánk találni élettörténetekben, valóságos élettörténetekben, egy ehhez hasonló településen, mondjuk, az én falumban.

■ *Létezett, létezhetett? Hogyha nem jött volna egy első és utána egy második világháború,*

utána egy ilyen abszolút egységesítő kommunista politika, akkor kifejlődött volna egy olyan erős vidéki gazdaréteg, amiből polgári gazdálkodás alakulhatott volna ki, mondjuk úgy, mint Hollandiában?

■ Persze, minden további nélkül, a kérdés, hogy milyen arányban...

■ *Mi úgy tanultuk, hogy a feudális hagyományok, a maradványok...*

■ De ezzel párhuzamosan volt egy kapitalista és polgári arca is ugyanannak a társadalomnak, tehát egyrészt egymás mellett élő rétegek épültek rá erre a feudális, hagyományos szerkezetre, ennek maradványaira, emellett párhuzamosan épült egy másik társadalom, amely a kapitalista, a polgári, a citoyen és a piaci ártermelő, ipari, piaci, földrajzilag és nemzetiségileg is nyitott és összetett, párhuzamos másik, kapitalizálódó társadalom, amibe a polgárosodó parasztság bizonyos rétegei nagyonis belefértek, és ezeknek nyilván volt, vagy lett volna egy komoly jövőjük, hogyha ezt részben mégiscsak a feudális szerkezet visszahúzó erői nem gátolják, másrészt meg ha a történelmi-politikai uralkodó osztály szörnyű politikája a 20. század minden évtizedében ennek keresztbe nem tesz, el nem metszi és meg nem fojtja, elsősorban a magyar uralkodó osztályok. Nem akarom úgy beállítani a szerencsétlen nyomorult magyar történelmet, mintha kizárólag csak az imperialista nagyhatalmak játékszere lett volna. Az is, természetesen, és a fasizálódó német birodalom eszközeként Magyarországnak nagyon nehéz dolga volt, de egyáltalán nincs szó arról, hogy csak a németek döntéseinek lett volna minden, minden kiszolgáltatva Magyarországon, és más vonatkozásban, de elmondható ugyanez a szovjet uralom alatt sínylődő Magyarországra is. Tehát azt mondom, ha ezek a nagyhatalmi külső erők nincsenek, vagy nem ilyenek, akkor hiába volt nagyon erős a visszahúzó ereje a hagyományos formáknak, azért ezek az új, kapitalizálódó és polgárosodó rétegek, körülmények és életformák nagy jövő elé néztek volna. Ennek mindenképp megvoltak a csírái az első világháború előtől kezdve már, kisebb részben megvoltak, megmaradtak és virágzottak is nagyon vékony rétegek körében a két háború között is, és aztán szüntek meg, de ez egy társadalmi-történelmi nézőpont.

Ami a regényt illeti, ott szándékosan választottam olyan helyzeteket, alakokat, figurákat, akiket egy picit több lehetőséghez juttattam, mint ahogy mondjuk az interjúim élettörténeteiből erre különféle mintákat szereztem volna. Maga a főhős is sokkal nyitottabb, szélesebb látókörű, műveltebb, többet látott, többet élt külföldön, nyelveket jobban tud, jellemét, alkátát tekintve pedig egy sokkal emancipáltabb, bátrabb, vakmerőbb figura annál, mint ami az ő társadalmi helyzetében elképzelhető vagy szokásos volt. Van aztán – az végképp irodalmi kérdés már – hogy melyikük hogyan ír. Ebben a regényben ugyebár nem az író ír, hanem a szereplők. Ezt pedig nagyon határozottan oda akartam kifizíteni, hogy ez szándékosan olyan helyzet, hogy itt egy percig sem szabad elhinni, hogy itt valóságos naplót ír valaki, ez irodalom, és ennek a megírási formája ez, hogy valaki kifizíti irodalmi szöveggé azt, amit naplónak hív. Persze így épeszű ember nem ír, ha naplót

vezet arról, hogy mi történik vele. Ez vagy egy irodalmi forma tudatos választása, vagy egy alaknak a döntése, hogy valami oknál fogva irodalmi formát választ ahhoz, hogy ezen a nyelven írjon, beszéljen magával.

■ *A szociológiai kutatásai, az, hogy olyan rengeteg levelet olvasott, levelet, levelezést hivatalos szervekkel, emberek levelezését egymás közt, ez befolyásolta a formának a megválasztását?*

■ Persze, befolyásolja az embert az, amit talál. De ezek ötletek. Ötletet tud adni, de hogy az ember egy regény megírásához milyen formát választ, az végül a forrásoktól független. El kell dönteni, mi a jobb, ki beszél kihez, hogy a főhős maga beszél ill. ír-e, ha nem, akkor kicsoda. A harmadik regényemben, *A fényképész utókorában* nem a főszereplők beszélnek, hanem a mellékszereplők, akik végigkísérik a jeleneteket. Mindig be lehet azonosítani, hogy most kicsodák. Többes szám első személyben beszélnek, de mindig változó, hogy kicsodák. Egymástól veszik át a szót. Ez egy ilyen narráció, ezt találtam ki, hogy lehessen egy olyan nézőpontot gyakorolni, amelyik változó, olyan, mint egy staféta. Egymásnak úgy adnak át különféle csoportok, mondjuk egy kamerát, amelyiket ennek a folyamatos történetnek a nyomába indítanak el, de mindig változó operatőrökkel és narrátorokkal. Hát ez akkor az ő, hogy úgy mondjam tanúvallomásaiknak az egybeszerkesztése, ha forma, szemben a korábbi két regénnyel, ahol két hang, vagy három hang illetve toll váltakozásából, összevonásából születik egy regényforma. Ez pedig egy sokkal sűrűbben váltakozó narrációs fordulatok illetve narrációs helyzetek cserélődése nyomán alakul, de persze közben az ember arra kell, hogy törekedjen, hogy folyamatosan olvasható és élvezhető szöveget állítson elő, hogy a könyv ne arról szóljon, hogy a szerző kipróbál egy új narrációt, mert ugye az nem jó, ha a farok csóválja a kuttyát.

Én a szlovákságomhoz vagyok hűtlen

■ *A legnehezebben érthető a Jadviga párnájában a lábjegyzetelés lesz addig a pontig, amíg az olvasó rá nem jön, illetve ki nem derül teljes bizonyossággal, hogy ezeket a lábjegyzeteket ki készíti – a fiatalabbik gyermeke a bázaspárnának –, illetve az is kiderül majd, sokkal később, ez a dolog a származással. Lényeg az, hogy az ő lábjegyzeteiben bizonyos szlovák szövegek fordítása áll, valamint egy nagyon furcsa, tudatlan ember szemszögéből való kommentálása bizonyos dolgoknak. Ez a tudatlanság az, ami nekem azt jelentette, hogy itt jön az, hogy elhallgatás, hogy nem tudunk arról, hogy mi volt, mert nem adták nekünk tovább a történeteket. Jól érzem? Arról nem is beszélve, hogy már a nyelvtana is, meg az egész nyelvezete sokkal nivóltanabb...*

■ Nem tudatlan ő szerintem, mert nagyon sokat tud, csak egy kicsit beteg, egy kicsit autista, megzavart tudatú figura, de mindenképp egy marginális helyzetben van a saját világában, a saját családjában is. Részben persze annak is áldozata, hogy abban a családban mi történik, miről beszélnek, miről nem, és persze a társadalomban sem beszélnek... Ez is hozzájárul a magányosságához, és egy

jobb világban nyilván neki sem lenne ilyen nyomorult sorsa. Dehát azt azért látni kell, hogy ő egy beteg ember, jobb körülmények között is nagyon nehéz dolga lett volna. Így aljas célokra is fel tudják használni, besúgót csinálnak belőle – egy kicsit nyomorult és szerencsétlen figura. Nem gondolkoztam azon, hogy ennek ilyen szimbolikus jelentőséget tulajdonítsak, vagy ráakasszak, hogy ezzel szimbolizáljuk azt a látványos romlást vagy lecsúszást, vagy nemzedékről nemzedékre... egy katasztrófát, ami egy többgenerációs családban előáll, mert ezzel párhuzamosan persze voltak felemelkedések is, kétségtelen, egyik családnak föl, másiknak le. De mindenesetre ez van benne, hogy van valamiféle felejtés és tudatvesztés. És persze, az ember egyfajta nyelvi lenyomatot tud adni, akkor jó, ... mert kétségtelen, hogy nagyon erős regiszterváltások vannak itt Ondris szövegei és Misu szövegei között, amik szociológiailag nem reális, nem pontos jelentésű regiszterváltások. Természetesen ezek is írói eljárások, és ezek is sokkal jobban szét vannak feszítve, mint ami a valóságban elképzelhető. De az biztos, hogy ennek nemcsak irodalmi magyarázata vagy jelentése van, hanem áttételesen társadalmi-történelmi jelentése is. Egy ilyen nyelvi regiszterváltással ki akarhatja az ember fejezni a társadalomkritikai indulatait is.

■ *És tanulságképp levonhatjuk, hogy Tótkomlós a magyar irodalom szíve...*

■ Ez egy véletlen dolog, hogy ki hol születik éppen, kit hová visz a sors... a Krasznahorkai életében ennek minőségi szerepe nincs, ő ezt nem tartja számon... de az, hogy ki mely pontokat nevez meghatározónak az életében, illetve valójában is melyek azok – nem biztos, hogy fedi egymást a kettő, és ez nemcsak földrajzi vonatkozásban értendő.

Én abszolút értéknek tartom azt, ha valaki vált. Vagy megváltoztatja saját nemzeti identitását, vagy egyszerűen átmegegy egy másikba. Legyen joga akár a régi vágányról az újra áttenni a kapcsolatait és tisztelettel ugyan, de csak úgy tekintve, mint egy régi családi tradíciót, amihez nekem már nincs közöm.

■ *Tebát annak tudatában, hogy... 'én a szlovákságomhoz vagyok hűtlen'.*

■ Persze. Én mindenképp hűtlen vagyok, hiszen nem szlovákul írok – ami mindenképp vicces is volna, hiszen nem tudom jól azt a nyelvet. De olyan értelemben is hűtlen vagyok, hogy saját gyerekeimet nem tanítom erre a nyelvre – másba nőttek bele, másfelé fordulnak, óhatatlan szerintem a korábbi irányokat, helyeket az ember tudatában és szívében is megtartani...

Van egy olyan gondolkodás, amelyik heted-ízglen képes elátkozni azt, aki elfordul mondjuk a magyarságtól, vagy a szülőföldjétől, vagy Erdélyből áttelepül, vagy aki emigrál és elfelejti a nyelvét, aki nem tanítja a gyermekét magyar nyelvre...

■ *Nagyon köszönöm a beszélgetést.*